

Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Det er ikke til at se det

om det fraværendes betydning for aflæsningen af landskaber og deres værdi

Arler, Finn

Published in:
Mening med landskab

Publication date:
2004

Document Version
Accepteret manuscript, peer-review version

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):

Arler, F. (2004). Det er ikke til at se det: om det fraværendes betydning for aflæsningen af landskaber og deres værdi. I J. Hansen-Møller (red.), *Mening med landskab: en antologi om natursyn* (s. 165-186). Museum Tusculanum.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Det er ikke til at se det

Om det fraværendes betydning for aflæsningen af landskaber og deres værdi

Finn Arler

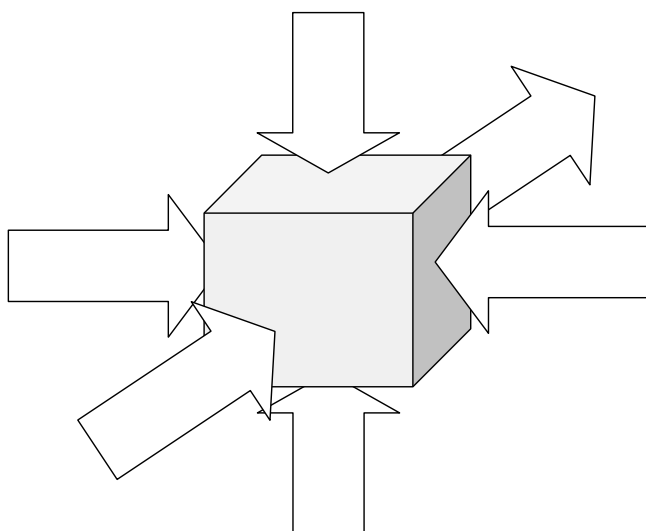
I Europarådets Landskabskonvention defineres 'landskab' som "et område, sådan som det opfattes af folk, og hvis karakter er resultatet af handlinger og samspil mellem naturlige og/eller menneskelige faktorer"¹. Definitionen trækker på den dobbelte betydning, som begrebet 'landskab' også tillægges i almindeligt nutidigt sprogbrug. På den ene side er der tale om et rumligt (skarpt eller uskarpt) afgrænset område. På den anden side er der tale om noget, der udtrykkeligt opfattes - betragtes og tolkes - af mennesker som en form for helhed. Landskabet er på én og samme tid en arealmæssig kategori, der refererer til områder af en vis, i mange tilfælde ikke særlig klart defineret, størrelse, og en opfattelsesmæssig kategori, der betegner et givet sted og dets omgivelser i en samlet helhed, sådan som den sanses, betragtes eller tolkes af mennesker. Denne særlige dobbelthed pointeres også i kommentarerne til konventionen, hvor især det visuelle element og det samlende eller helhedsskabende i begrebet 'landskab' understreges².

En tilsvarende dobbelthed går igen i flere af de øvrige deklamationer og konventioner, som er kommet til i løbet af de seneste par årtier. I Benelux-konventionen om naturbevarelse og landskabsbeskyttelse defineres landskabet således som "en håndgribelig del af jorden defineret af forskellige faktorerers relationer og interaktioner: jordbund, højdeforhold, vand, klima, flora, fauna og mennesker", med den yderligere tilføjelse, at landskabet kan betragtes som "et spejlbillede af fællesskabets forhold til sine naturlige omgivelser og af dets måde at agere over for disse omgivelser"³. Og i det såkaldte Sevilla-charter om de mediterrane landskaber defineres landskabet tilsvarende som "det håndgribelige udtryk for det rumlige og tidslige forhold mellem individer og samfund og disses fysiske omgivelser" - her med den tilføjelse, at forholdet kan være af både "emotionelt, identitets-relateret, æstetisk, symbolsk, spirituelt eller økonomisk" art⁴. På den ene side noget fysisk håndgribeligt, topografisk muligt at afgrænse og i mange henseender måleligt, på den anden side noget oplevelses- og tolkningsmæssigt.

Den visuelle tilgang, hvor landskabet opfattes som et mere eller mindre umiddelbart tilgængeligt sceneri, spiller med god grund en fremtrædende rolle i overvejelser om landskabers kvaliteter og betydning. Alle de mange umiddelbart synlige elementer i et landskab har da også hver især en særlig rolle at spille for den samlede opfattelse. De er alle med til at give os et samlet indtryk af hvert enkelt landskabs særlige karakter og atmosfære, og dette indtryk vil i høj grad være præget af

de visuelle aspekter. Landskaber kan således med synssansen som hovedguide fremstå som henholdsvis åbne eller lukkede, vidtstrakte eller afgrænsede, venlige eller dystre, livfulde eller stillestående, frodige eller golde, fredfyldte eller dramatiske, flade eller bakkede, monotone eller afvekslende, kontinuerte eller fragmenterede. Det er ikke synsindtrykket alene, der skaber disse indtryk – og under alle omstændigheder ikke det isolerede synsindtryk – men synssansen er dog under alle omstændigheder hovedaktør.

Der er imidlertid samtidig meget, som ikke er umiddelbart synligt, men alligevel har stor betydning for den måde, vi opfatter og ikke mindst tolker landskabet på. Det er betydningen af alle disse ikke-synlige elementer for opfattelsen eller tolkningen af landskaber, jeg har sat mig for at forfølge her i artiklen. Alt det, der ikke umiddelbart kan ses, og som måske slet ikke er til stede, men som ikke desto mindre har afgørende indflydelse på landskabet som en fysisk størrelse og/eller på den menneskelige opfattelse af dets betydning og værdi.

Figur 1. Landskabet og påvirkningerne fra det der ikke er umiddelbart tilgængeligt for synssansen. Terningen repræsenterer det synlige landskab. De lodrette pile refererer til aktuelle påvirkninger fra det, der ikke er synligt - og i visse tilfælde måske end ikke er til stede. De vandrette pile markerer påvirkninger fra det, der befinder sig uden for landskabet. De diagonale pile henviser til det (eller de) tidslige forløb, som landskabet indgår i.

Jeg har forsøgt at vise de forskellige måder, det ikke-synlige eller direkte fraværende påvirker opfattelsen af landskabet, i ovenstående figur, der samtidig giver et samlet overblik over de emner, jeg skal tage op i det følgende. I første afsnit skal jeg

beskæftige mig med det, der ikke er synligt, men som ikke desto mindre enten er eller i det mindste antages at være til stede i landskabet (de to lodrette pile i figuren). I andet afsnit skal jeg se på det, der, på trods af at det befinder sig uden for et givet landskab, har indflydelse både på dets fysiske udvikling eller i det mindste på opfattelsen af det (de to vandrette pile), mens tredje afsnit skal omhandle det, der er virksomt, på trods af at det tidligt er adskilt fra det umiddelbart synlige landskab (de to diagonale pile). I det afsluttende afsnit skal jeg vende tilbage til Europarådets Landskabskonvention og gøre mig nogle overvejelser om prioritering i landskabet.

Det der ikke er synligt i landskabet

Når vi betragter vore omgivelser, bemærker vi en lang række elementer fordelt deri. Der kan være marker, lunde, skove, bakker, klipper, enge, måske en sø, en bæk eller en flod. Der er som oftest stillestående organismer som træer, buske, græsser eller blomsterplanter, og dyr, der bevæger sig: fugle i luften, køer på engen, hjorte i skoven. Der er i de fleste landskaber også menneskeskabte elementer, hvoraf nogle er faste såsom huse, siloer, veje, stier, broer, hegn, skilte, master, møller og udsigtstårne, mens andre er bevægelige som biler, lastvogne, tog, traktorer eller høstmaskiner. Alle disse elementer sammenfattes i en helhed, når vi betragter omgivelserne som et samlet landskabeligt sceneri.

De synlige elementer kan som helhed have selvstændig betydning, men de kan også i kraft af nogle særlige træk indikere noget om det, der ikke er synligt. De naturtyper, som har udviklet sig i et landskab, fortæller på indirekte måde om en række forhold, som vi ikke umiddelbart kan få øje på. Et støvet og goldt udseende landskab fortæller om tørke eller andre former for vanskelige vilkår for de tilstedeværende organismer - og dermed også typisk for mennesker - mens et frodigt landskab indikerer gode jordbundsforhold, et favorabelt klima og tilstedeværelse af livgivende vand. Selvom vi ikke med ét blik kan aflæse klima og analysere jordbunds- eller grundvandsforhold, så er disses effekter på det synlige ofte ret åbenlyse, og de får på den måde uundgåeligt stor indflydelse på, hvordan vi opfatter landskabet.

Den engelske geograf Jay Appleton har betegnet afkodningen af sådanne indikatorer som en form for "naturlig symbolisme"⁵. Pointen er den, at vi som mennesker – helt på linie med andre dyr - gennem den biologiske evolution er blevet i stand til at opnå en slags emotionelt baseret erkendelse af en række ikke umiddelbart synlige forhold alene ved at betragte effekterne på det umiddelbart sanselige. Vi kan derfor også alt andet lige forventes spontant at være tiltrukket af landskaber, der giver

gode livsbetingelser, mens vi ligeså spontant frastødes af landskaber, der må formodes at give vanskelige kår. Meget tyder på, at vi som biologiske væsner er evolutionært kodet til at være tiltalt af steder, hvor man finder overlevelsesvenlige faktorer som biologisk diversitet, sund vegetation, panoramisk udsyn, skjulesteder, rent vand etc. Kontrasten mellem landskaber, hvor sådanne elementer er til stede (det paradisiske), og landskaber, hvor det mangler (det golde og skræmmende vildnis), kan da også blandt andet aflæses i stribevis af litterære og billedlige fremstillinger af forskellige typer af landskaber.

Alt andet er naturligvis sjældent lige, og Appletons ”naturlige symbolisme” spiller da også altid sammen med mange forskellige lag af ”kulturel symbolisme”. Ikke mindst forholdet mellem det paradisiske og det vilde er gennem en lang idéhistorie på meget illustrativ vis blevet pålagt lag på lag af kulturel betydning⁶. Vildniset er således ikke uden videre den negative pol i forholdet. Med afsæt i den bibelske tradition kan man eksempelvis finde forventningen om netop at komme tættere på den u håndgribelige Gud langt væk fra de frugtbare områder med menneskelig bosætning. Gud synes for mange mest nærværende, når man befinder sig alene i vildmarken, i den golde ørken eller på den øde bjergtop.

Et andet eksempel er den fornyede fascination af det vilde, som sætter sig igennem i 1700-tallet. Så langt frem som til slutningen af 1600-tallet var det blandt dannede mennesker almindeligt at antage - med den engelske naturforsker John Rays formuleringer - at det havde været i Guds tanker lige fra starten at lade det “øde og golde vildnis”, dvs. det ubrugte og menneskefjendske land uden for Edens have, forandre sig til “et civiliseret og vel kultiveret område”⁷. Mindre end et århundrede senere havde fascinationen af det vilde - eller af det endnu mere menneskefjendsk voldsomme, kraftfulde og overvældende, som af englænderen Edmund Burke og tyskeren Immanuel Kant fik betegnelsen “det sublime” - fået en helt fremtrædende plads⁸. I dag er denne opfattelse demokratiseret i en grad, så de tilbageblevne vildnisområder - og på tværs af enhver evolutionært udviklet ”naturlig symbolisme” - er blevet magneter for et stadigt voksende publikum, hvilket da også i stigende grad giver vanskeligheder for de myndigheder, der forsøger at undgå, at selve tilstrømningen af nysgerrige turister gør forestillingen om vildhed absurd.

Der er imidlertid også fysisk målbare elementer i spil, som ikke uden videre afsætter synlige spor, der passer med den ”naturlige symbolismes” forventninger. Det mest afskrækkende er måske netop det, der hverken kan ses eller har umiddelbart synlige virkninger, og derfor ikke direkte kan aflæses. Fantasien får dermed så meget rigere muligheder for at fylde tomrummet ud. Følgerne af det radioaktive udslip efter

Tjernobyl-ulykken i 1986 er et godt eksempel. Der var ikke noget at få øje på, og alligevel skiftede de skov- og naturområder, der blev ramt af udslippet, status fra at være symboler for sjælelig og legemlig sundhed til noget nær tikkende bomber, som måtte omgås med den største forsigtighed. Noget tilsvarende gælder en række andre landskaber, hvori der konstateres en række usynlige kemiske stoffer, som kan tænkes at give kræft, allergi, nedsat sædkvalitet eller det, der er værre. Forskellene er ikke sådan lige til at få øje på, men de eksponerede landskaber har alligevel ændret sig afgørende - om ikke andet i vore hoveder.

Det er ikke blot de mere håndfast virksomme, men ikke direkte synlige elementer som klima, grundvandsforhold eller kemiske stoffer, der har betydning for opfattelsen af landskabet. Også kræfter af mere metafysisk art kan antages at have afgørende betydning - og dermed også, uanset om de nøgternt set kan siges at befinde sig derude eller ej, rent faktisk blive virksomme i landskabet. Hvis man eksempelvis antager, at der findes en guds-, natur-, livs- eller dannelseskraft, der i større eller mindre grad gennemstrømmer alting, så vil man naturligvis søge efter - og vel næsten uvægerligt finde - dens aftryk. Landskaber kan på den måde blive aflæst som udtryk for en ikke umiddelbart synlig, og tilmed vanskeligt registrerbar, skaber- eller livsvilje. Det er ikke uden videre oplagt, hvilke virkninger en sådan tilstedeværelse af skjulte kræfter må forventes at have. Til den ene side kan man da også finde tolkninger om en bevægelse eller bestræbelse mod harmoni, raffinement og ophøjethed, mens man til den anden finder tolkninger om en blind og rastløs livsdrift uden andre mål end sin egen udfoldelse.

Menneskets placering i landskabet kan i tilknytning hertil opfattes på den mest forskelligartede måde. Én mulighed er at opfatte mennesket som det fineste udtryk for skaberkraften, som fuldendelsen af skaberværket. I så fald får de menneskeskabte elementer i landskabet en særlig status - i det mindste under forudsætning af at disse elementer netop fremstår som fuldgyldige udtryk for det særligt menneskelige. Med Jean-Jacques Rousseau kan man endog argumentere for netop at betragte evnen til tilbageholdenhed som det fineste træk ved mennesket, således at det landskab bliver mest værdifuldt, hvor mennesket nok er til stede, men bevidst har begrænset sin egen udfoldelse - blandt andet for at give plads til at også andre naturfænomener får plads til at udfolde sig⁹. En tredje mulighed kan være at finde særlig værdi i menneskeligt fremkaldte udfoldelser af den ellers skjulte indre natur, den platoniske idéverdens skjulte geometri, sådan som det eksempelvis kendes fra de sirligt organiserede renæssancehaver.

I stedet for at se mennesket som skabelsens mesterværk, der sætter naturens formåen i sit højeste gear, kan det imidlertid også betragtes som den naturlige harmonis forstyrrer. Mennesket udstyres i så fald med over- eller under-, men under alle omstændigheder u-naturlige kræfter – typisk med den konsekvens, at menneskelig virksomhed i landskabet begrædes. Den gode natur er da den helt igennem menneskefrie natur: det tidligere skræmmende, golde og kaotiske vildnis omfortolket til et harmonisk forbillede. Betragtes mennesket omvendt som endnu én blandt mange andre organismeformer, der ligemæssigt drives rundt i manegen af en blind og ustyrlig livsdrift, sådan som den bl.a. beskrives hos den tyske 1800-tals filosof Arthur Schopenhauer¹⁰, så bliver landskabet en regulær kamplads, og dets udseende i sidste instans et udtryk for det aktuelle styrkeforhold organismerne imellem.

De ikke umiddelbart synlige kræfter kan sætte sig forskelligartet igennem og med stor variation fra sted til sted. I mange kulturer forudsættes det således, at der findes særlige hellige steder, der gennemtrænges af usynlige åndelige kræfter. Der kan være tale om steder, der er tiltrækkende og behagelige at opholde sig i, som eksempelvis hellige lunde, men også golde ørkenområder kan som nævnt betragtes med ærefrygt. Steder, der af den ene eller anden grund betragtes som hellige eller på anden måde stærkt betydningsladede, udvikler sig ofte - uanset om der uafhængigt af den menneskelige tolkning er kræfter på spil eller ej - anderledes end mere profane steder. De kan enten holdes fri for alle vanlige påvirkninger, eller der kan omvendt finde en udvikling sted, som alene er forårsaget af stedets overnaturlige status. Man behøver blot at betragte udviklingen af infrastrukturen omkring steder som Mekka eller Grand Canyon for at se, hvordan religiøs eller semireligiøs betydning får håndfaste følger.

En mere profan form for usynlig kraft, der synes at have større betydning i dag end alle de mange metafysiske kræfter tilsammen, er bytteværdien, der også, som Marx engang bemærkede, har en slags overnaturlige kræfter, som ingen kemiker endnu har kunnet afdække – end ikke i perler og diamanter¹¹. Selvom bytteværdien altid agerer parasitært i forhold til en række andre former for værdi - fra nytteværdi til æstetisk eller religiøs værdi - så er det omvendt oplagt, at landskabets udvikling er præget af, hvor der er penge at hente. I hvor høj grad det er tilfældet, afhænger blandt andet af, hvad der foregår uden for landskabet, som vi skal se i det følgende afsnit.

Det der er uden for landskabet

Et landskab er sjældent klart rumligt afgrænset. Der kan være topografisk markante landskabselementer som bjerge eller høje bakker, store søer eller havet, der giver et

landskab nogle relativt klare grænser. Selv da kan det imidlertid være svært at trække grænsen. Til et kystlandskab hører således i hvert fald en del af havet med. Et dallandskab er også samtidig et bjerglandskab. Andre steder er overgangene endnu mere flydende, og afgrænsningen bliver relativt tilfældig - med mindre man udtrykkeligt tager udgangspunkt i politisk eller retligt fastlagte grænser (hvis tilstedeværelse da også ofte i sig selv medvirker til at skabe synlige, fysiske grænser).

Uanset om grænserne er forholdsvis klare eller ej, så spiller det, der befinder sig uden for landskabet en væsentlig rolle både for det, der faktisk foregår i landskabet, og for opfattelsen af landskabet. Også her kan man optegne en skala fra i den ene ende det, der befinder sig udenfor, og som i en forholdsvis håndfast forstand influerer det, der er indenfor, og i den anden ende det fjerne, der alene formidlet gennem menneskelige forestillinger og tolkninger får betydning for opfattelsen af det umiddelbart nærværende.

En af de mest oplagte måder, hvorpå et landskab præges af forhold, der befinder sig længere væk, er gennem klimatiske indvirkninger. Det er således forholdsvis åbenlyst, at et landskabs geografiske placering i forhold til de globale vejrsystemer og havstrømme har afgørende betydning for dets karakter. Nordeuropa er eksempelvis på helt gennemgribende vis præget af de skiftende vejrforhold, der som følge af jordens rotation ankommer fra vest, og af den varme Golfstrøm, der forhindrer, at isen breder sig fra nord. Modsat er den midtvestlige del af Amerika præget af kulden, der trækker ned fra nord og på dramatisk vis møder varmen fra syd, ligesom de tilbagevendende tågebanker ved vestkysten skabes af den sydgående kolde Californiske Strøm. Landskaber indgår også i store, mere eller mindre globale stofcykler - vand, kulstof, kvælstof etc. - og er på den måde udsat for påvirkninger fra udviklinger i såvel fjerne som nære landområder.

Det har naturligvis også stor betydning for et landskabs udvikling, hvordan de umiddelbart omkringliggende områder tager sig ud. Det er eksempelvis en central pointe i den såkaldte 'øbiogeografi', at antallet af arter i et landskab er proportionalt med områdets tilgængelighed. En isoleret ø eller et landskab med vanskeligt passable omkringliggende barrierer - menneskeskabte eller ej - vil alt andet lige være mere artsfattigt end et landskab med mere flydende grænser i forhold til de omgivende områder. Den rumlige kontinuitet har på den måde væsentlig betydning.

Menneskeskabte forhold uden for et givet område har tilsvarende stor indflydelse. Udviklingen i et landbrugsområde er eksempelvis helt afhængigt af, i hvor høj grad der udveksles produkter med det omgivende samfund. Selvforsynende områder udvikler sig radikalt forskelligt fra områder, hvor der produceres med henblik på eksport. Store områder med monokultur forudsætter - akkurat som områder med megen industri -

tilstedeværelsen af aftagere, der befinder sig længere væk. Det moderne landskab er på den måde vævet ind i det omfattende teknisk-organisatoriske netværk, som stadigt mere finmasket har bredt sig ud over kloden. En meget stor del af de menneskelige aktiviteter, der finder sted i landskabet, får da også - næsten uanset hvor man befinder sig på kloden – deres primære betydning tildelt gennem placeringen i netværket.

Med den øgede vareudveksling over stadigt større afstande i globaliseringens tidsalder, er der tale om en faktor, hvis indflydelse fortsat øges. Det har ikke mindst den væsentlige konsekvens, at det lokale områdes værdier i stigende grad betragtes i bytteværdiens skarpe lys, der ”negerer og opløser al individualitet og særegenhed”¹². Der er ikke længere på samme måde som tidligere tale om givne og skæbnesvangre vilkår, men snarere om mere eller mindre tilfældigt forekommende forhold, der kan udskiftes til rette pris. Én mulighed er at ændre på de lokale forhold i overensstemmelse med efterspørgslen i det omgivende samfund, en anden er selv at rejse eller flytte bort. Det er på den baggrund ikke længere så oplagt at efterlade et område i god stand til efterkommerne. Vi er ikke på samme måde som tidligere skæbnemæssigt stedbundne, og hvis et område nedslides, kan man vælge at investere i noget andet, der befinder sig andetsteds - ikke mindst fordi ens umiddelbare efterkommere under alle omstændigheder kan tænkes at tage andre steder hen.

Netop muligheden for at rejse eller flytte væk fra et område indebærer endnu en - knap så håndfast - måde, hvorpå det, der befinder sig uden for et givet landskab, kan have afgørende betydning for det, der befinder sig indenfor. En af de store tiltrækninger ved kystområder er netop vidsynet og muligheden for at forestille sig det, der befinder sig skjult bag horisonten. Uanset om det er havuhyrer eller guldbestrøede lykkelande, man spejder eller måske ligefrem rejser ud efter. Enhver, der har havet til nabo, gør sig sine egne forestillinger om det, der er derude på den anden side. Tilsvarende har landskaber med uafsluttede bevægelsesveje – floder og åer eller direkte menneskeskabte bevægelseslinier som kanaler, jernbaner eller motorveje - en åbenlys fascinationskraft, som givetvis er omfattet af Appletons ”naturlige symbolisme”. Mange amerikanske road-movies spiller netop på det stærke nomadiske begær efter at komme videre til det ubestemt attraktive, der kan tænkes at befinde sig længere væk. Enhver, der prøvet at sejle på floder eller åer, kender da også den bestandige længsel efter det, der befinder sig skjult bag den næste pynt eller hinsides den næste snoning.

Figur 2. Passet ved Glen Coe i Skotland. Man suges næsten fremad i begæret efter at nå frem til det, der endnu ligger skjult bag horisonten. At passagen samtidig selv er rig på store fortællinger, er ikke umiddelbart til at få øje på. (Foto: FA)

Udviklingen af en global turisme er det kontante udtryk for den moderne verdens muligheder for at imødekomme længslen efter det, der befinder sig hinsides det velkendte landskab. Når vi i dag ser på et landskab, sammenligner vi det da også uvægerligt med andre landskaber, der befinder sig andetsteds. Det, der er der, betragtes under indtryk af det, der ikke er der. Det kan være mere spændende landskaber, som det betragtede landskab vanskeligt kan leve op til, eller mere trivielle landskaber, i lyset af hvilke det betragtede landskabs kvaliteter netop bliver åbenbare. Et landskab kan udøve tiltrækning i kraft af sin sjældenhed, og sjældenhed er - naturligvis - betinget af, at der ikke findes noget tilsvarende andetsteds. Et landskab vil også ofte blive betragtet - og måske bedømt - på baggrund af billedlige fremstillinger. Et landskab kan for den lærde betragter tage sig ud, som var det malet af Poussin, eller det kan blive udsat for Turnerske solnedgange. Tilmed er landskaber fra tid til anden blevet omorganiseret for netop at tage sig ud som de malede forbilleder.

Mere generelt kan det siges, at den voksende rejseaktivitet på kryds og tværs af landskaber - tilsammen med den helt overvældende udveksling af billeder på tværs af alle skel - har gjort et stigende antal mennesker bevidste om landskabers visuelle fremtræden. Rejsebrochurer fra alle dele af verden forsøger da også at fremstille rejsemålenes landskaber fra deres mest attraktive side, og turistorganisationer medvirker efter bedste evne til at gøre de lokale myndigheder opmærksomme på områdets landskabelige kvaliteter og eventuelle mangler.

Sammenligningen af et givet landskab med andre landskaber har på den måde næsten uundgåeligt en dobbelt virkning. På den ene side gør den muligheden for at rejse bort til en mere oplagt mulighed. Man kan i princippet skifte landskab på næsten samme måde, som man skifter garderobe - ja, vi opfordres ligefrem til det i mobilitetens hellige navn. På den anden side medvirker den til at øge opmærksomheden på de kvaliteter, der faktisk er til stede i landskabet, og som giver det en særlig, og altid mere eller mindre enestående karakter. En karakter, som sætter sit særlige præg på indbyggernes egen selvforståelse og identitet, somme tider i sådan en grad, at ombytteligheden ikke længere er en oplagt mulighed. Et væsentligt element i stedets identitet er imidlertid tilstedeværelsen af spor efter det, der har været, men ikke længere er - spor der er med til at give landskabet en særlig betydningsmæssig dybde. Det skal vi derfor se nærmere på i det følgende.

Det der har været, og det der kommer

Det synlige landskab er det landskab, vi betragter i en begrænset periode. Både landskabet som helhed og de enkelte landskabselementer er imidlertid blevet til, og både tilsammen og hver for sig bærer de præg af tilblivelseshistorien. Landskabet med alle dets synlige enkeltelementer kan på den måde aflæses som forbigående led i forskellige slags forløb med uens tidshorisonter. Det synlige landskab er spundet ind i mange slags fortællinger, der hver især tilføjer det sit særlige lag af betydning.

Tag Mols Bjerge, for eksempel¹³, det ene af de tre områder som netop er udpeget til at blive Danmarks første nationalparker. Området er allerede i kraft af sine synlige - og i dansk sammenhæng ganske spektakulære - kvaliteter tiltrækkende at bevæge sig i. Der er meget, som spiller med på Appletons "naturlige symbolisme": variation og diversitet, udsigtspunkter og åbne panoramaer, skjulesteder og snoede flugtveje etc. Kun den struttende frugtbarhed mangler. Samtidig er området rigt på velbevarede spor af betydelig fortælle-mæssig værdi. Den største fortælling er her som overalt den geologiske. Områdets bakker er markante spor efter den seneste istids voldsomme landskabsforandringer, og bevidstheden herom føjer sit eget virksomme bidrag til opfattelsen af stedet. Det fraværende, fortidens landskab, mobiliseres i opfattelsen af det tilstedeværende, der dermed får en særlig dybde. Aflæst gennem de geologiske briller bliver de mange smådale og hulveje i området særligt interessante som rester af smeltevandsslugter. De stejle skrænter forvandler sig til kyststrækninger langs det fortidige litorinahav, mens de mange fordybninger uvægerligt omgives af en særlig aura, når de viser sig at være dødishuller, hvor de sidste rester af ismassiverne langsomt smeltede bort.

Figur 3. Mols Bjerge er fyldt med levn efter fortidige processer, her iblandt nogle der ikke er ret gamle. Flisen i forgrunden af billedet er levn efter en nylig massakre på den provencalske gyvel, som Ellen Dahl, den tidligere ejer af gården Nedre Strandkær, det nuværende Molslaboratorium, havde hentet hjem fra Sydfrankrig, og som siden har bredt sig ud over området med den største vitalitet. For naturplejere er indslæbte arter som gyvlen – i lighed med bl.a. bjørneklo og hybenrose – at betragte som en "ond art", der ikke passer ind i det tilstræbte landskabsbillede. (Foto: FA)

Biologien tilføjer en anden, og næsten ligeså langstrakt fortælling. I Mols Bjerge er der ganske vist ikke meget tilbage, som ikke er stærkt påvirket af menneskelig

virksomhed, men i et par af de dybeste huller finder man dog fortsat hængemoser, der må formodes at være etableret kort tid efter isens forsvinden, og langsomt har vokset sig tykkere gennem århundreder. Menneskers tilstedeværelse har i Mols Bjerge - som overalt i verden - haft en omfattende indflydelse på landskabets forandringer, og fortællingen om den biologiske udvikling er dermed også samtidig en fortælling om menneskelige livsbetingelser, ambitioner og virksomhed. Mange områder har således på skift haft status som mark, som græsningsområde og som henholdsvis nåle- og løvskov. Sporene kan i flere tilfælde stadig ses – det gælder eksempelvis de markante spor efter drift med hjulplov. Også den nutidige ambition om at skabe et attraktivt offentligt friluftsområde med alt, hvad det indebærer, sætter naturligvis sit særlige sæt af fortælle-mæssigt interessante spor i landskabet.

Med fortællingernes inddragelse ændrer landskaber status fra fysisk nærværende omgivelser til en samlinger af betydningsladede levn efter fortidige forløb og processer, der har gjort sig gældende, og som fortsat lægger nye alen til virkningshistorien – ikke mindst i kraft af de geologiske, biologiske og historiske fortællingers egne følger. Den fremtidige udvikling af et område bliver således mere end af noget andet bestemt af, hvilken relativ vægt man tillægger de enkelte fortællinger. Den værdifulde virkningshistorie fortsættes med både fysiske og åndelige spor, men den mindre værdifulde nedtones og måske ligefrem dør ud sammen med de fysiske spors forsvinden.

Figur 4. Hovedgaden i den antikke havneby Ephesos ender ikke længere ved et havnebassin, men i et buskads. Vandet må man selv lægge til med brug af forestillingskraften, eftersom havet nu befinder sig flere kilometer væk. Bugten forsvandt under jorden fra de omkringliggende bakker, efter at træerne var blevet fældet. (Foto: FA)

Det er dog ikke kun det, der har været eller er sket, som har betydning. Noget tilsvarende gælder det, der ikke har været, og det, der ikke er sket. Vildnisset har som nævnt for mange en særlig tiltrækning. Ikke alene i kraft af sin særlige biologiske sammensætning, men nok så meget af selve det forhold, at mennesker netop ikke tidligere har sat spor. Uberørte områder vil - for så vidt det er netop den fortælling, der pirrer - ikke kunne erstattes af områder, der alene tager sig ud, eller måske ligefrem er bragt til at tage sig ud, som om der ikke er afsat menneskelige spor. Autenticiteten - selve det forhold, at stedet har den rette historie - betyder i så fald mere end karakteren af de synlige fysiske og biologiske træk¹⁴.

Det ugiorte kan også blive tillagt en lidt anderledes form for betydning. Den amerikanske biolog Edward O. Wilson beretter i indledningen til en af sine bøger, hvordan han en sen aften midt i den store jungle begyndte at betragte sine omgivelser som et "vildnis i det sekstende århundredes forstand, akkurat som det må have taget sig ud for de portugisiske opdagelsesrejsende", hvilket vil sige fuldt af uløste og uopdagede mysterier og ukendte planter og dyr¹⁵. Det er ikke alene de fascinerende organismer, der tiltrækker, end ikke den ellers klassiske fortælling om uberørtheden - af hvide europæere, vel at mærke - men nok så meget alle de endnu tilbageblevne hemmeligheder, der gemmer sig i landskabet: "de unavngivne øer skjult i de gamle korts blanke pletter". Det ukendte og mystiske er, som Wilson formulerer det, narkotika for den videnskabelige forestillingskrafts umættelige hunger. I sit hjerte ønsker forskeren, at alting aldrig bliver afdækket, og netop regnskoven er i al sin mystik og endnu uopdagede rigdom et af de bedste steder at udleve drømmen om den uendelige opdagelsesrejse.

En særlig betydning har også det, der kunne have været, men som af den ene eller anden grund aldrig er blevet til noget. Enhver, der har stiftet bekendtskab med Yosemite-dalen i Sierra Nevada-bjergene sydøst for San Francisco, kender historien om John Muir og andres forgæves kamp for at forhindre anvendelsen af den nærliggende dal Hetch Hetchy som vandreservoir. Hvad nu hvis den bevægelse, som Roderick Nash har betegnet som "vildnis-kulten"¹⁶, ikke havde etableret sig i det amerikanske samfund i årtierne forud, og Yosemite-dalen selv var endt som et vandreservoir? Gudenåen er tilsvarende ladet med fortællinger om store projekter af Lykke-Per'ske dimensioner, hvoraf en del, men langt fra alle, blev realiseret¹⁷. Det, der ikke blev til noget, leverer fortsat betydning til det, der er. Hvad nu hvis? Hvad nu hvis ikke?

Figur 5. Egådalene nord for Århus. Her sætter allerede bevidstheden om en kommende motorvej og en tilhørende byudvikling sit præg på aflæsningen af landskabet. Imens har arkæologerne travlt med at finde levn efter tidligere tiders beboere af dalen, så fortællingen om landskabet får både dybde og skarphed. Realiseres projekterne ikke, vil området senere kunne betragtes som det, der aldrig fik sin motorvej, eller måske som det, der blev udsat for en uigennemtænkt byudvikling. (Foto: FA)

Netop spillet om Gudenåens - og ikke mindst Tange Søes - fremtid viser tydeligt, at det ikke blot er fortiden, der har betydning for aflæsningen af et landskab, men at også fremtiden spiller en rolle. Det fremtidige landskab er det, som det aktuelle landskab er begyndelsen til - eller det, hvis fremvækst effektuerer det kendte landskabs

dødsdom. Forventningen om store projekter, der er under udvikling, får os til at se på landskabet med nye briller - forventningsfulde eller nostalgiske. Der udgår ikke alene betydning fra projekter, som kan forventes realiseret i et landskab, men også fra forløb, som man forestiller sig kunne finde sted. Forløb, som endnu ikke er, og som måske aldrig bliver til noget. Netop det, der ikke er, men først skal blive, vil være emnet for det afsluttende afsnit.

Det der skal blive i landskabet

Når vi betragter et landskab, gør vi os ofte forskellige overvejelser om, hvordan det bedst kan tænkes udviklet, så dets kvaliteter fremstår tydeligere, eller så det bliver mere spændende - hvis vi da ikke netop frygter de mulige forandringer i et i forvejen smukt og betydningsmættet område. Det, der kan blive, og måske vil blive, influerer på den måde på opfattelsen af det, der allerede er i landskabet. Vi kommer med forestillingskraftens hjælp – og i stigende grad tilmed understøttet af forskellige scenarie- og computeranimations-teknikker – langt forud for det, der ligger frit tilgængeligt for synssansen. Det er ikke til at se det, men det har sin virkning på det, der allerede er at se, såvel som på det, der med tiden vil blive at se.

Forskellige mennesker - fastboende såvel som interesserede besøgende - gør sig imidlertid ofte de mest forskelligartede tanker om, hvad der skal blive i landskabet, og de ser for så vidt helt forskellige landskaber, ikke mindst for deres indre blik. Det, der for den ene primært er afslutning, kan for den anden være begyndelse. Det, der for den ene er en trussel, er for den anden en spændende mulighed. Kvaliteter, der er oplagte, når man tager udgangspunkt i én fortælling, kan være ulemper, når man vælger en anden. Spørgsmålet melder sig dermed, ikke blot hvad der bør være i landskabet - det kan vi som sagt alle i udgangspunktet have nogle forestillinger om - men nok så meget hvordan afgørelser skal træffes.

Lad os derfor vende tilbage til det dokument, vi lagde ud med: Europarådets Landskabskonvention. I præamblen hedder det, at konventionen er blevet til som et svar på befolkningens angivelige ønske om ”at nyde landskaber af høj kvalitet og selv spille en aktiv rolle i landskabernes udvikling”¹⁸, og spørgsmålet er da, hvad det er, der giver høj kvalitet. Konventionens svar er, at kvaliteten må ses som en funktion af de ønsker om bestemte landskabstræk, som formuleres i befolkningen¹⁹. Landskabet skal, hedder det, vurderes i lyset af de ønsker og værdier, som de interesserede parter - og så vidt muligt befolkningen som helhed - giver udtryk for. I kommentarerne til rapporten bemærkes det samtidig udtrykkeligt, at vedtagelser om sigtemål for landskabets

udvikling ikke kan betragtes som et eksklusivt område for specialiserede ekspertgrupper, men tillige må tage højde for kvalitetsvurderinger, der alene er baseret på ”følelser der opstår ved betragtningen af landskabet”²⁰.

Disse pointer kan imidlertid tolkes på mindst to forskellige måder, og Landskabskonventionen er ikke særlig klar på dette punkt. På den ene side kan man tolke demokratiseringen af landskabspolitikken med markedet som forbillede, således at fælles beslutninger nøje afspejler eller opsummerer borgernes individuelle og førpolitiske ønsker eller såkaldte ”præferencer”. Landskabspolitikken supplerer på den måde alle de mange private beslutninger, som træffes af grundejere, købedygtige kunder og ejendomsforvaltere, ved at sikre bevarelsen eller forøgelsen af landskabsgoder, som det er vanskeligt at etablere markeder for, men som der er stor opbakning til og betalingsvillighed bag i befolkningen. Det offentlige kan så kompensere ejendomsbesidderne via skattebetalingen i tilfælde, hvor befolkningen viser sig villige til at ofre tilstrækkelige økonomiske midler på bestemte goder.

Goderne tolkes i sidste ende som private, og forventes derfor købt og solgt på reelle eller virtuelle markeder i overensstemmelse med folks private ønsker. På den måde efterleves konventionens hensigt om at imødekomme de berørte og interesseredes ”bestræbelser og forventninger”²¹. Afgørelser om landskabelig udvikling kan for så vidt baseres på metodiske sammenfatninger af privatpersoners sjældent særligt gennemtænkte eller velordnede og under alle omstændigheder helt igennem førpolitiske ønsker og hensigter på et givet tidspunkt.

Den anden tolkning vil i stedet hæfte sig ved en anden anbefaling i Landskabskonventionen, nemlig den at landskabspolitikken gøres til en egentlig politisk proces, hvor der på fællesskabsniveau træffes beslutninger på grundlag af argumenter, og hvor ikke mindst spørgsmål om lokal, national og regional identitet spiller en central rolle²². Her er det samtalen og den fælles læreproces – og ikke den individuelle forbrugers adfærd på markedet - der udgør det paradigmatisk forbillede. I den fællesskabsorienterede tolkning erstatter spørgsmål om fælles identitet - hvem er vi? hvad bør tillægges særlig betydning i vort fællesskab? - den markedsorienterede tilgangs anderledes uforpligtende spørgsmål om private ønsker, ”præferencer” og betalingsvillighed: hvad kunne jeg som privatperson tænke mig?, hvad vil jeg som privatperson være villig til at betale?

Når markedet gøres til det centrale forbillede, opstår der intet behov for at etablere fora for fælles afklaring ud over det, som folk hver for sig måtte finde fornødent, og argumenter kan ikke forventes at spille nogen afgørende rolle. Gøres afgørelser omvendt til et fælles anliggende, og dermed i egentlig forstand politiske, så vil der være

brug for fora for fælles afklaring, hvor argumenter kan forventes at spille en central rolle. Det vil ikke mindst have den konsekvens, at erfarne kendere og uddannede eksperter – også udenfor det lokale område - vil få en vigtig rolle som både igangsættere og medspillere i beslutningsprocessen.

Argumenter har sine begrænsninger i komplekse sagsforhold. Selvom man bestræber sig på at finde de stærkeste argumenter, må man erkende, at der altid er mere end én rimelig konklusion. Forskellige eksperter og kendere kan derfor ofte være ligeså uenige om, hvilke argumenter der vejer tungest, som lokale parter med forskellige interesser kan være om, hvilke landskabsgoder der bør tilkendes den højeste prioritet. Forskellige faggrupper kæmper for så vidt om retten til at levere tolkninger helt på linie med forskellige lokale gruppers kamp om retten til at træffe beslutninger, og kampen om tolkningen af den fælles identitet kan fra tid til anden tage sig ligeså hård ud som kampen om opfyldelse af private ønsker. Den fælles identitet vil altid være både brudfyldt, ufærdig og åben for ekstern indflydelse – ikke mindst i en verden, hvor lokal identitet i stadig mindre grad slet og ret er lokal. Derfor kommer man heller ikke udenom at etablere procedurale spilleregler²³, herunder afstemningsprocedurer, som ikke blot skal sikre rimelige betingelser undervejs i beslutningsprocessen, men også at man overhovedet når frem til endelige afgørelser.

På trods heraf består der imidlertid en central forskel mellem på den ene side ønsket om at ville reducere landskabspolitik til en opsummering af private, før-politiske ønsker eller ”præferencer” og på den anden side bestræbelsen på at gøre landskabspolitikken til et fælles anliggende, hvor de involverede parter får mulighed for at udveksle synsvinkler og argumenter i en fælles viljedannelsesproces. Der er forskellige muligheder for overlapninger mellem den individ- og den fællesskabsorienterede tilgang, som f.eks. måling af kollektiv eller individuel vilje til at betale for fælles goder som udgang på en fælles overvejelses- og læreproces²⁴, men forskellen mellem det private og det politiske hverken kan eller bør ophæves gennem metodologiske forsøg på at reducere det sidste til det første.

Det synlige landskab er kun toppen af isbjerget. De dulgt virkende kræfter, landskabets metafysik og ikke mindst begribelsen deraf, det nært og fjernt fraværendes tiltrækninger og frastødninger, de mange uafsluttede forløb og fortællinger om landskabets store og små processer, de uens antagelser om det mulige og det forventelige – alt sammen virker med på landskabelsen enten umiddelbart og af sig selv eller formidlet gennem vore tolkninger. Skal man forsøge at få alle vigtige aspekter med og afveje dem på en rimelig måde, er det ikke tilstrækkeligt blot at læne sig tilbage og støtte sig på sine typisk vage, og dog ofte nedgroede fordomme eller på

befolkningsflertallets mere eller mindre uovervejede ”præferencer”. Genuin landskabspolitik fordrer samtale, overvejelse og fælles læreprocesser. Også det kan imidlertid være svært at se – hvis man da ikke lige ved det.

¹ Council of Europe 2000: *European Landscape Convention and Explanatory Report*. T-LAND (2000) 6. Council of Europe. Strasbourg, Article 1.a. Her, såvel som overalt i det følgende, er oversættelsen forfatterens egen.

² Ibid. B.III.37.

³ *Benelux Convention on Nature Conservation and Landscape Protection*. Bruxelles 1982, Article I.2.

⁴ Congress of Local and Regional Authorities of Europe (CLRAE) 1994: *The Mediterranean Landscape Charter (Sevilla Charter)*. Resolution 256, 3rd Conference of Mediterranean Regions. CLRAE. Taormina. Article I.1.

⁵ Appleton, J. 1990: *The Symbolism of Habitat. An Interpretation of Landscape in the Arts*. University of Washington Press. Seattle. s. 6ff.

⁶ Jf. bl.a. Nash, R. 1967: *Wilderness and the American Mind*. Yale University Press. New Haven; Johannisson, K. 1984: ”Det sköna i det vilda: En aspekt på naturen som mänsklig resurs,” i Frängsmyr, T. (red.): *Paradiset och vildmarken*. Liber Förlag. Stockholm; Thomas, K. 1983: *Man and the Natural World. A History of Modern Sensibility*. Pantheon Books. New York.

⁷ Ray, J. 1691: *The Wisdom of God Manifested in the Works of the Creation*. Samuel Smith. London. s. 113f.

⁸ Burke, E. 1990 [1757]: *A Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful*. Oxford University Press; Kant, I. 1974 [1790]: *Kritik der Urteilskraft*. Felix Meiner. Hamburg.

⁹ Jf. Arler, F. 1997: *Ind i naturen eller ud af naturen? Om Rousseau og den naturlige opdragelse*. Humanistisk Forskningscenter ’Menneske og Natur’. Odense; Arler, F. 2003: ”Rousseau: Philosoph as Botanist,” under udgivelse i Oksanen, M. & Pietarinen, J. (red.): *Biodiversity and Philosophy*. Cambridge University Press.

¹⁰ Schopenhauer, A. 1986 [1844]: *Die Welt als Wille und Vorstellung II. Sämtliche Werke Band II*. Suhrkamp. Frankfurt am Main.

¹¹ Marx, K. 1973 [1867]: *Das Kapital I. Marx Engels Werke bd. 23*. Dietz Verlag. Berlin. s. 71 og 98.

¹² Marx, K. 1974 [1857-58]: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*. Dietz Verlag, Berlin, s. 75.

¹³ Jf. Worsøe, E. 1990: *Mols Bjerge*. Skippershoved. Randers.

¹⁴ Jf. bl.a. diskussionen i Elliot, R. 1995: ”Faking Nature” i Elliot, R. (red.): *Environmental Ethics*. Oxford University Press.

¹⁵ Wilson, E.O. 1993: *The Diversity of Life*. Allan Lane, The Penguin Press. Harmondsworth. s. 7.

¹⁶ Nash 1967, kap. 9-10.

¹⁷ Arler, F. 2001: ”De store projekters åstrækning” i Hels, T. et.al. (red.): *Grænser i landskabet*. Odense Universitetsforlag.

¹⁸ Council of Europe 2000, Preamble.

¹⁹ Ibid. Article 1.c.

formaterede: Dansk

formaterede: Dansk

formaterede: Engelsk (USA)

formaterede: Dansk

²⁰ Ibid. B.II.21-22.

²¹ Ibid. B.III.39-40.

²² Ibid. bl.a. Article 5.a og B.III.50.a.

²³ Jf. bl.a. Habermas, J. 1997: "Drei normative Modelle der Demokratie" i Habermas, J.: *Die Einbeziehung des Anderen*. Suhrkamp. Frankfurt am Main.

²⁴ Sagoff, M. 1998: "Aggregation and deliberation in valuing environmental public goods: A look beyond contingent pricing" i *Ecological Economics*, 24. s. 213-230.

formaterede: Engelsk (USA)